IJCRT.ORG ISSN : 2320-2882

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

तैलपायिका काव्ये समुपवर्णिताः अलङ्काराः दृ एकमध्ययनम्

(TAILAPAYIKAA KAVYE SAMUPAVARNITAAHA ALANKARAAHA-EKAMADHYAYANAM)

K. DHANA LAKSHMI, Sanskrit Research Scholar, Dept. of Telugu & Oriental Languages, Acharya Nagarjuna University, Nagarjuna Nagar, Guntur, Andhra Pradesh,

शोधपत्रसारः

(Abstract)

अलंकरोतीति अलंकारःए अलंक्रियतेऽनेनेति वा अलंकारः । उभयथापि अलंकरणसाधनम् अलंकार इति अभीष्यते । अलंकाराणामपि काव्ये सुमन्महत्त्वम् । तदुक्तं भामहेन काव्यालङ्कारग्रन्थे . श्न कान्तमपि निर्भूषं विभाति वनिताननम्श इति। गुणगौरवसम्पन्नाऽपि वनिता यथा सालङ्कारैव शोभतेए न तथाऽलङ्कारविहीना । एवमेव शब्दार्थयोः सौन्दर्याधायकं तत्त्वम् अलङ्कारः । अलङ्कारः शब्दार्थयोर्न केवलं सौन्दर्यमेव समेधयतिए अपि तु तत्र चमत्कृतिमपि आदधाति । सैव चमत्कृतिः क्वचिद् उपमादिरूपेणए क्वचिद् अतिशयोक्त्याए क्वचिद् वक्रोक्त्याए क्वचिच्च केवलं शब्दसाम्यमूलकेन अनुप्रासेन द्योत्यते ।

आधुनिक संस्कृतानुवादसाहित्ये सुविख्याते अनुवक्त्रा आचार्य रव्वाश्रीहरिमहोदयेन तेलुगु भाषायां आधुनिकतेलुगुसाहित्ये सुप्रसिद्धेन महाकविना गुर्रं जाषुव महोदयेन विरचितं गब्बिलंनाम खण्डकाव्यं श्तैलपायिकाश नाम्ना अनूदितम् । काव्येऽस्मिन् समुपनिबद्धाः अलङ्काराः शोधपत्रेऽस्मिन् यथामति परिशीलिताः ।

मुख्यांशाः (Key words)

(1) तैलपायिका काव्ये पूर्वभागे अलङ्काराः ;2द्ध तैलपायिका काव्ये उत्तरभागे अलङ्काराः ।

प्रस्तावनाः

अलङ्कारतत्त्वज्ञः आचार्यो दण्डी काव्यादर्शे अलङ्कारं लक्षयति .

ष्काव्यशोभाकरान् धर्मान् अलङ्कारान् प्रचक्षतेष[1]द्ध

अपि च मम्मटोऽलङ्कारं लक्षयति .

ष्उपकुर्वन्ति ते सन्तं येऽङ्गद्वारेण जातुचित् ।

हारादिवदलङ्कारास्तेऽनुप्रासोपमादयः ।।ष[2]द्ध

रीतिवादिनोऽलङ्कारवादिनश्च काव्येऽलङ्कारस्य स्थितिम् अनिवार्यां मन्यन्ते । वामनो भणति.

ष्काव्यशोभायाः कर्तारो धर्मा गुणाः ।।ष[3]द्ध

ष्तदतिशयहेतवस्त्वलङ्काराः ।।ष[4]द्ध

गुणाः काव्यशोभाजनकाःए अलङ्कारास्तु तदतिशयसम्पादनसाधनाः । एवम् अलङ्काराणां महत्त्वं ज्ञायते । तादृशाः महोन्नताः अलङ्काराः तैलपायिका काव्ये सुन्दरतया समुपनिबद्धाः । ते अलङ्काराः मया यथामति परिशीलिताः ।

(1) तैलपायिका काव्ये पूर्वभागे अलङ्काराः

षभुजश्रमो नास्ति यदा तु तस्य
न सस्यलक्ष्मी फलितुं समिच्छति ।ऽ5द्ध

अत्र तस्य यदा भुजश्रमो नास्ति तदा सस्येति लक्ष्मीरपि फलितुं नेच्छति इति भावः । अत्र षसस्येति लक्ष्मीःऽ इति कथनात् रूपकालाङ्कारः प्रवर्तते ।

षविषय्यभेदे ताद्रूप्यरञ्जनं विषयस्य यत् ।
रूपकं तत्रिधाभिख्यन्यूनत्वानुमयोक्तिभिः ।।ऽ

इति चन्द्रालोक कथनादत्र रूपकालङ्कारः अस्तीति ज्ञायते ।

षासिकाद्यङ्गवत्तमः पिण्डमिव तु ।
तैलपायिका काचन विहरति स्म ।।ऽ6द्ध

अत्र तैलपायिकां वर्णयन् नासिकाद्यङ्गवत् तमः पिंडमिव उपमिनोति कविः । अतोऽत्र उपमालङ्कारः प्रयुक्तोऽक्तः ।

षदीपं निर्वाप्य च सा निशि सञ्चरति स्म भूतपोतेव ।
तस्य च मनसि नवीनाः ऊहाङ्कुरा भृशं नु पल्लविताः ।।ऽ7द्ध

षअत्र सा सञ्चरति भूतपोतेवऽ इति कथनात् उपमालंकारोऽत्रेति ज्ञायते । तैलपायिकां भूतपोतया सह उपमितत्वात् अत्रोपमालंकारः । एवमेव षऊहाङ्कुराः पल्लविताःऽ इति कथनात् रूपकालङ्कारः प्रवर्ततेऽत्रेति ज्ञायते ।

षलोकोऽयं दयया विहीन इह भोः सायन्तने पश्चिमे ।
प्रातः प्राग्दिशि सञ्चरन्ति महिता धर्मात्मगावः सदा ।।ऽ8द्ध

अत्र षधर्मात्मा इति गावःऽ इतिकथनात् षविषय्यभेदतादृप्यरञ्जनं विषयस्यऽ इति चन्द्रालोककथनात् अत्र रूपकालङ्कारः प्रवर्तत इति ज्ञायते ।

षकथयन्त्येव महापराधभरितांस्तान् मित्र ! पक्षीश्वरि !
न च वेदान्तरथो विना जगति मां यातीति मन्ये पुरः ।।"(9)

अत्र षवेदान्तरथऽ इति कथनात् षविषय्यभद्रेताद्रूप्यरञ्जनं विषयस्यऽ इति चन्द्रालोक कथनादत्र रूपकालङ्कारः प्रवर्तत इति ज्ञायते ।

षऔषधेन हीनमस्पृश्यतारोग
बाधितममुमस्मरन्त मां तु ।।ऽ10द्ध

अत्र षऔषधेन हीनम् अस्पृश्यता रोग बाधितम्ऽ इति कथनात् षअस्पृश्यता इति रोग बाधितम्ऽ इत्यत्र षविषय्यभेदताद्रूप्य रञ्जनं विषयस्यऽ इति चन्द्रालोक कथनात् अत्र रूपकालङ्कारः प्रतीयते इति ज्ञायते ।

षत्या प्रासगुणेन चपि रहिते गैर्वाण काव्याध्वनि ।
त्वान्भ्यां भारत पर्वपञ्चदशकं कृत्वा प्रसिद्धस्य तु ।।ऽ11)

अत्र षैर्वाणकाव्यमिति अध्वनिऽ इति कथनात् षविषय्यभेद ताद्रूप्यरञ्जनं विषयस्यऽ इति चन्द्रालोक कथनात् अत्र रूपकालङ्कारः प्रतीयते इति ज्ञायते ।

ष्मुक्तितदायिपुण्यभूस्थलीषु तु काशि
कापुरन्तु प्रथमगण्यमेव ।
भुक्तिभिक्षयान्नपूर्णया कृतयाऽथ
मुक्तिभैक्षमपि च लप्स्यसे नु ॥"(12)

अत्र ष्मुक्तिभैक्षमपि च लप्स्यसेष् इति कथनात् ष्मुक्ति इति भैक्षमितिष् वचनेनात्र विषय्यभेदताद्रूप्य रञ्जनं विषयस्यष् इति चन्द्रालोक कथनात् अत्र रूपकालङ्कारः इति ज्ञायते एवमेव ।

ष्पङ्कजरत्नैर्मण्डित
मारुह्योर्मिरथमिव विभुं द्रष्टुम् ॥"(13)

अत्र ष्तरङ्गरथमारुह्य विभुं द्रष्टुं गच्छष् इति कथनात् ष्विषय्यभेदताद्रूप्यहञ्जनं विषयस्यष् इति ष्चन्द्रालोकष् कथनादत्र रूपकालङ्कारः प्रवर्तत इति ज्ञायते ।

ष्अच्छ मधुरवारिणा व्याप्य दिश एष
विविध सुरुचिजालमाकलय्य ।
शुकसमुद्र एष आह्लादयति जनान्
स्वच्छमधुर तेलुगु भारतीव ॥"(14)

अत्र ष्शुकसमुद्रं स्वच्छमधुर तेलुगु भारतीवष् इति कथनात् ष्उपमा यत्र सादृश्य लक्ष्मी रुल्लसति द्वयोःष् इति चन्द्रालोक कथनाद् उपमालङ्कारोऽत्रेति ज्ञायते ।

ष्तद्राष्ट्रं महतो दुराचरणसंततत्याश्च मोहैकदु.
र्विश्वाससस्य निवासभूमिरपि चास्पृश्यत्वरूपो महान् ।
व्यग्रः सञ्चरतीह निर्भयममुष्यौद्धत्यसञ्चारितां
बौद्धारामचयो रुणद्धि खलु तां मान्येऽभ्रगे ! सन्ततम् ॥"(15)

अत्र ष्दलैलामपरिपालित राज्ये बौद्धारामाः सर्वत्र वर्तन्ते । तत्र अस्पृश्यताक्रूरव्याघ्रसञ्चाराय नैव सन्देहष् इति कथयतिस्म । ष्अस्पृश्यता क्रूरव्याघ्रष् इति पदप्रयोगात् अत्र ष्विषयभेदताद्रूप्य रञ्जनं विषयस्येतिष् चन्द्रालोक कथनादत्र अत्र रूपकालङ्कारः ।

;2द्ध तैलपायिकाकाव्ये उत्तरभागे अलङ्काराः

तैलपायिका नाम्निग्रन्थे उत्तरभागेऽपि बहवोऽलङ्काराः प्रस्फुटा भवन्ति । तेषु कांश्चनालङ्कारान् परिशीलयामः ।

प्रथमे .

ष्निम्नजाति जनाल्यश्रु नीरदालिः
अशनिकल्पा तु निर्दहेद्देशमेव ।
इति वदन्निवधृतलगुडो महात्म
गन्धिरालक्ष्यताशासु धृतिमयोऽत्र ।"(16)

अत्र ष्निम्नजातिजनालेः अश्रूणि इति नीरदालिः अशनिसदृशाभूत्वा देशमेवनिर्दहतेष् इति कथनात् ष्विषय्यभेदताद्रूप्यरञ्जनं विषयस्येति चन्द्रालोक कथनात् रूपकालङ्कारः ।

ष्दलितसोदर ! भयमथ मास्तु तेऽद्य
राज्यरथ इह तव निरससार मित्र !
तत्र तव च भागए आकृष्य गच्छ त्वम्
इति तु गायति भरतप्रसूश्च ॥ष्17द्ध

अत्र ष्दलितसोदर ! भयं ते मास्तुष् । स्वीयराज्यरथः तव निरससार । तत्र तवापि भागोऽस्ति। अतः आकृश्य गच्छत्वमिति कथनात् षाज्यरथष् इति कथनात् राज्यमिति नाम रथ इति कथनात् षविषय्यभेद ताद्रूप्यरञ्जनं विषयस्येतिष् चन्द्रालोक कथनात् रूपकालङ्कारः।

अन्यत्र तु

ष्एष एवाचलो बारतारि बलस्य
कण्ठपाशीभूतरजतदुर्ग
मेष एवाचलो मुक्तावलिर्भार
ताम्बाकिरीटस्थनेतृरत्न
मेष एवाचलः पर्वताग्रेसर
कुलगिरीणामुन्नते र्निधान
मेष एवाचलो रजताचलप्रभो
र्मणिमयकल्याणमण्डपस्तु ।।ष्[18द्ध]

अत्र पादचतुष्टयेऽपि ष्एष एवा चलोष् इति पदयोरावृत्तित्वात् श्वृत्त्यनुप्रासश् इति शब्दालङ्कारः ।

अपि च .

ष्हस्तसाध्य सूत्रजालं तु विस्तीर्ण .
मयि ! मृगयुवरेण पक्षिमित्र !
बध्यते नु स्वीयराज्यासिंहाधिराट्
मुच्यते नु दैवगतिवशाच्च ।।ष्[19द्ध]

अत्र ष्स्वीयराज्यामिति सिंहाधिराट्ष् इति कथनात् विषय्यभेदताद्रूप्यरञ्जनं विषयस्येतिष् चन्द्रालोक कथनात् पदयोरुभयोः अभेदत्वात् रूपकालङ्कारः प्रस्तूयतेऽत्रेति ज्ञायते ।

अन्यत्रापि तु .

ष्नीरसमपि काव्यमथ कथासारेण
प्राप्नुते यशोलवं कविस्तु ।
पूर्णमासदूरजननोऽपि दुग्धस्य
सारतस्तु प्राणवान् शिशुरिव ।।ष्[20द्ध]

अत्र ष्पूर्णमासदूरजननोऽपिष् दुग्धसारतया प्राणवान् शिशुरिव काव्यं नीरसमपि कथासारेण कविः यशोलेशं प्राप्नुते खलु ।

इति कथनात् अत्रोपमालङ्कारः । यथा . ष्उपमा यत्र सादृश्य लक्ष्मीरुल्लसति द्वयोःष् इति चन्द्रालोक कथनात् कविशिशोः मध्ये उपमितत्वादत्र उपमालङ्कारः प्रतीयते इति ज्ञायते।

अपिच .

ष्आन्ध्रतेजः पुञ्जमाशासु व्याप्नुव
च्छत्रून् यदाऽभीषयत् पुरा च
आन्ध्रशिल्पिश्रेष्ठ मुद्गरघातश्च
चीनां यदा स्वनन् निर्जगाम
आन्ध्रकवित्वं च दिग्दन्तिमुखतस्तु
बृंहितनादान् यदा चकार
आन्ध्रकेतनशक्तिरथ दिक्षु संख्याप्य
विद्यापुरे यदा दीप्यते स्म ।।ष्[21द्ध]

अत्र चतुर्षु पादेष्वपि प्रथमे श्आन्ध्रश् इति पदावृत्तित्वात् वृत्त्यनुप्रासालङ्कारः ;शब्दालङ्कारःद्ध।

अन्यत्र तु

ष्नष्टो वा कथमद्य विश्वासनभावोऽन्योन्यदीयः किमि .
त्येते वै नियम मषीरसपदव्यर्थानि पत्राणि च ।
शत्रोस्ताडनमिच्छयाऽत्र सहते संद्रावयन् मानसा .
नीदृग्धर्मभुवि द्विजे । किमु अशान्त्याशीविषाः सन्ति भोः ।।ष्[22द्ध]

अत्र श्अशान्त्याशीविषाश् इति कथनात् अशान्तीति अशीविषाः अत्यर्थतः रूपकालङ्कारः वर्ततेऽचेत्रि ज्ञायते ।

एवमपि

ष्भोगिनामाहारभुक्तिं तु संवीक्ष्य
यत्र च दुर्गता दुःखिता न
संघनियमसिंहगर्जाभयाद्विना
यत्र च विज्ञानमेधते च ।।ष्[23द्ध]

अत्र ष्संघनियमेति सिंहगर्जाभयाद्विनाष् इति कथानात् ष्विषय्यभेद ताद्रूप्यरज्जनं विषयस्यष् इति चन्द्रालोक कथनात् रूपकालङ्कारः वर्तते ।

अपि च .

ष्नैव तु वस्त्वदैवतमिहास्ति पतत्रिणि ! किञ्चिदप्यहो
नैव तु वर्णतः परमघोरपिशाच इहास्ति चापरः ।
नैव तु सत्कुलान्महितसाधुकलाऽस्ति जगत्ययापरा
नैव तु पञ्चमात्परमनीचजनोऽस्ति समस्त भारते ।।ष्[24द्ध]

अत्र तु चतुर्ष्वपि पादेषु ष्नैव तुष् इति पदावृत्त्यत्वात् वृत्त्यनुप्रासालङ्कारः वर्तते । अयं तु शब्दालंकारः ।

अपि तु

ष्नितरांभोगसरित्पतिप्लवनसक्ते काव्यकर्तृव्रजे ।
लभते किं जनिमत्र दिव्यकविताभानुप्रभापुञ्जवान् ।।ष्[25द्ध]

अत्र श्दिव्यकविताभानुःश् इति कथनात् दिव्यकवितैव भानुः इत्यर्थत्वात् ष्विषय्यभेद ताद्रूप्यरञ्जनं रञ्जनं विषयस्यष् इति चन्द्रालोक कथनात् रूपकालङ्कारः ।

एवमेव .

ईर्ष्यामिहादुर्गुणापहारकशास्त्र .
समुदयः समदर्शि किं भवत्या ध्
परमतसहनस्य बोधको वेदान्त .
विद्यालयोऽदर्शि किं भवत्या ध्
वर्णभेदव्याधिना शून्यमिह शान्त .
राज्यं द्विजेऽदर्शि किं भवत्या ध्
मानवः परिदृश्य मानवं यत्र च
लङ्घते तददर्शि किं भवत्या ध् ।।ष्[26द्ध]

अत्र पादचतुष्टये अन्त्येतु ष्किं भवत्याष् इत्यावृत्तित्वात् वृत्त्यनुप्रासालङ्कारः वर्ततेऽत्रेति ज्ञायते । अयं तु शब्दालङ्कारः ।

अपिचात्र तृतीयपादे तु ष्वर्णभेदव्याधिना शून्यमिहष् इति कथनात् वर्णभेद इति व्याधिः इत्यर्थत्वात् ष्विषय्यभेदताद्रूप्य रञ्जनं विषयस्यष् इति चन्द्रालोक कथनात् रूपकालङ्कारः ।

अपि च

ष्कारुण्यं त्वभितः परीत्य निलयं शैवं जगाम द्रुतम् ।
दृष्टः पूर्वदिशि स्वतन्त्रभरतोर्वीसूर्यबालस्तदा ॥ष्27द्ध

अत्र ष्स्वतन्त्रभरतोर्वी सूर्यबालःष् इति कथनात् स्वतन्त्रभरतोर्वी इति सूर्यबाल इत्यर्थत्वात् ष्विषय्यभेदताद्रूप्यरञ्जनं विषयस्यष् इति चन्द्रालोक कथनात् रूपकालङ्कारः ।

उपसंहारः

श्रीमता गुर्रं जाषुवमहाकिवना विरचितं तेलुगु भाषायां सुप्रसिद्धं गब्बिलंखण्डकाव्यं स्वीकृत्य श्तैलपायिकाश् नाम्ना सुन्दरसरलशैल्या आचार्य रव्वाश्रीहरि महोदयः सुष्ठु अनूदितवान् । काव्येऽस्मिन् समुपनिबद्धाः काव्यशोभाधायकाः अलङ्काराः अस्मिन् पत्रे परिशीलिताः ।

सन्दर्भ . सङ्केताः

1ए दण्ड्याचार्यः . काव्यादर्शः . प ६ 1

2ए मम्मटाचार्यः . काव्यप्रकाशः . टपप ६ 67

3ए वामनः . काव्यालङ्कारसूत्राणि . पप ६ 1

4ए वामनः . काव्यालङ्कारसूत्राणि . पप ६ 2

5ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 8 श्लो

6ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 12 श्लो

7ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 13 श्लो

8ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 18 श्लो

9ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 10 श्लो

10ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 24 श्लो

11ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 46 श्लो

12ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 76 श्लो

13ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 66 श्लो

14ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 73 श्लो

15ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ट ६ 100 श्लो

16ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . प ६ 3 श्लो

17ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . प ६ 5 श्लो

18ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . प ६ 15 श्लो

19ए आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . प ६ 26 श्लो

20ण आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ए ६ 59 श्लो

21ण आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ए ६ 63 श्लो

22ण आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ए ६ 80 श्लो

23ण आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ए ६ 110 श्लो

24ण आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ए ६ 125 श्लो

25ण आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ए ६ 129 श्लो

26ण आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ए ६ 134 श्लो

27ण आचार्य रव्वा श्रीहरिः ;अनुवादकःद्ध . तैलपायिका . ए ६ 141 श्लो

उपयुक्तग्रन्थसूची

1ण	दण्ड्याचार्यः	काव्यादर्शः श्प्रकाशश संस्कृत.हिन्दीव्याख्योपेतः व्याख्याकारः आचार्य श्रीरामचन्द्रमिश्रः	चौखम्बा विद्याभवन् वाराणसी ।
2ण	मम्मटाचार्यः	काव्यप्रकाशः श्नागेश्वरीश टीकया समलंकृतः सम्पादकः श्री हरिशङ्करशर्मा	चौखम्बा संस्कृत संस्थान् वाराणसी।
3ण	वामनाचार्यः	काव्यालङ्कारसूत्राणि सम्पादकः महामहोपाध्याय पण्डिट् दुर्गाप्रसादः एवं काशीनाथ पाण्डुरंग पारब्	निर्णयसागर् प्रेस् मुम्बई ।
4ण	आचार्य रव्वा श्रीहरिः	तैलपायिका ;।ँदोतपज ज्तंदेसंजपवद व श्ळंइइपसंउश तिवउ ज्मसनहनद्ध	आर् अनन्तलक्ष्मी 16.2.836ध्क्रध्2 माधव् नगर् सैदाबाद् हैदराबाद् . 500 059